

A *levegő* szó eredetének megfejtéséhez két nyomon is elindulhatunk: megvizsgálhatjuk, hogy milyen alakban, milyen jelentésben szerepel a szó nyelvemlékeinkben, és megnézhetjük, hogyan őrződött meg legarchaikusabb nyelvjárásunkban, a moldvai csángó dialektusban.

A *levegő* szó az 1600-as évekből való nyelvemlékekben jelenik meg először. Hogy mi vált *levegő*-vé, azt legkönnyebben az egymást követő Biblia-fordításokban ellenőrizhetjük. A ma használatos fordításokban például Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott 1. levele tartalmazza a *levegő* szót, kétszer is: *mérem az ökölcsepásokat, de nem csak a **levegőt csapkodva***; valamint: *hogyan értik meg, amit mondtok? Csak **a levegőbe beszéltek***. Az 1600 előtti fordításokban e helyeken az *ég* szó szerepel: *úgy harcolok mint nem hiába **vágván az eget*** (Károli Gáspár 1590); *mikhippen fogja megérteni valaki, mit mondotok? mert olyatinok lesztek, mint kik **az égbe beszállanak*** (Sylvester János 1541). Káldi György 1626-ban megjelent Biblia-fordításában fordul elő először a *levegő*, az *ég* jelzőjeként: *úgy harcolok, nem mint **a levegő-eget vevén***;... *mint tudatik meg, ami mondatik? mert **a levegő-égbe szóltok***.

A *levegő* egészen 18. század végéig az *ég* módosítója maradt. Ime egy példa Mikes Kelemen leveleiből: *Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában. Ide pedig nem a **levegőégben** hoztak, hanem a vízen* (1719). Bessenyei György még 1803-ban is *a **levegő égben** csevegő madarak*-ról ír Az embernek tragédiájában. *Amiket az egymással csatázó tudósok egymás ellen építenek: nem egyéb mint a **levegő eget** vagdalni* - írja Pálóczi Horváth Ádám 1817-ben. Barczafalvi Szabó Dávid, a híres-hirhadt nyelvújító Szigvárt klastromi története címmű regényfordításában így magyarázza a 'léghajó' jelentésű *fellengér* szót: *Fellengér: A Montgolfier **levegő égi** hajója, szekere vagy laptája*. Mint a Magyar Hírmondó 1793-as tudósításából is kitűnik, a *levegő ég* nem a magas égboltot jelenti, hanem azt, amit a mai *levegő* szó: *a folyosón frissebb **levegő ég** vagyon, mint a szobákban*. A *levegő* önálló szóként, főnévként való előfordulására 1735-ből való első adatunk: *Már tavasz volt, s a megfrissült **levegőt** kedves illat illatozta* (Ráday Gedeon).

A *levegő* tehát eredetileg az *ég* főnév módosítója volt - de mit jelentett? Választ kapunk rá, ha felütjük A moldvai magyar nyelv szótárát a *levegő* címszónál. A szótár a szót két változatban: *levegő*-ként és *lebegő*-ként is megadja. Ez utóbbit a következő, Csügésen lejegyzett példamondattal illusztrálja: *Szipja bé a **lebegőt***. A *szip/szipog/szippant* - *szív* szócsaládban ugyanaz a *b-v* váltakozás érhető tetten, mint amelyet a *lebegő-levegő* esetében megőrzött a moldvai magyar nyelv. (A *lebegő-levegő* egykori egyenértékűségét mutatja, hogy Drágffy Mária 1516-ban kelt kelengyelajstromában kétszer is szerepel egy-egy *násfa gyöngyös levegővel*.) A *levegő ég* tehát mai szóhasználattal *lebegő eget* jelent. Erre a változatra is vannak példáink a régiségből: *A **lebegő eget** csapdozod haszontalanul* (Kereskényi Ádám 1767); *Az ember égből vette lelkét, a föld adott néki testet, a **lebegő-ég** lélekzetet* (Faludi Ferenc 1771); *Nincs gyöngébb az ott-**lebegő égnél*** (Dugonics András 1800). Mint ahogy idővel a *levegő ég* *levegő*-vé, úgy a *lebegő ég* is *lebegő*-vé rövidült sokak szóhasználatában, például: *Ez a mi világunk három kitetszőbb testekből áll: égből, **lebegőből** és földből* (Barczafalvi 1792). *Nagyon megromlott a **lebegőben** az ájer* (Vas Gereben 1847). Folnesics János Alvina című 1807-es regényében nem tud dönteni a két változat között: *A **levegő** avagy **lebegő** egymáshoz hajlathatott minket*.

Az 1862-es Czuczor -Fogarasi szótár *levegő*-definíciója megvilágítja, hogy mire utalt eredetileg a *lebegő-levegő* szó az *ég* jelzőjeként: *Levegő: azon legátlátszóbb, legfinomabb, legrugalmasb erejű, s folyó test, melyet nem látni ugyan, de érezhetni, mely az egész földet körülfolysja*. Az ómagyarban az *ég* még a földre ráboruló világ egészét jelentette: a magas eget az égitestekkel és ami alatta van. A közép-magyar korban meghonosodott *lebegő-levegő* jelző

minden bizonnyal arra szolgált, hogy megkülönböztesse a szilárdnak vélt égboltot az embereket körülvevő, a mozgása által érzékelhető közegtől.

A nyelvújítás korában a *levegő* szó tartalma olyan jelentésekkel is gazdagodott, melyek a kémia magyar szakszókincsének megszilárdulásával később visszaszorultak. *Tehel Lajos csinált levegő (gas) által próbát tett az útszáknak éjjeli megvilágosítására* - olvassuk a Tudomány Gyűjtemény első, 1817-es évfolyamában. A Czuczor-Fogarasi szótár szerint *a vegyészek a levegőnek több neveit különböztetik meg, melyenek: éleny (aër oxigenus), köneny (aër hydrogenus), szeneny (aër carbonicus, legeney (aër azoticus).*

A *levegő ég* kifejezésnek nem a *levegő* az egyedüli mai leszármazottja; a nyelvújító Kazinczy a *levegő ég*-ből alkotta meg a *lég* szót is. A *lég* főként összetételekben váltotta fel a *levegő eg*-et vagy *levegő-t*: a *levegő égi hajó*-ból *léghajó*, a *levegő kör*-ből *légkör* lett, a *levegő nyomás*-ból *légnyomás*, a *levegő oszlop*-ból *légoszlop*.

A *lélegzik* szónak eredetileg nincs köze a *levegő*-höz; a *lélek* szóból származik. (A *lélek* ősi finnugor eredetű szavunk; 1192-ből való első nyelvemlékünkben, a Halotti beszédben is szerepel: *Vimádjuk Uromk Isten kegyilmét ez lélekért.*) Azonban Kazinczy a *lélegzés* szót is *légzés*-sé rövidítette; így találkozott végül egy szóban a *lélek* és a *lebegő ég*.